

14 – 15. YÜZYIL TIP METİNLERİNDE SÖZ DİZİMİ AYKIRILIKLARI

*Şaban DOĞAN**

XIII. yüzyılda Anadolu sahasında yazı dili olarak şekillenmeye ve kullanılmaya başlanan Oğuz Türkçesiyle bu yüzyıldan itibaren birçok telif ve tercüme eser verilmiş, Anadolu Selçukluları devrinde ilmî ve edebî eserlerde yazı dili olarak kullanılan Arapça ve Farsça yerini yavaş yavaş Türkçeye bırakmaya başlamıştır. Anadolu sahasında tıp alanında verilen ilk Türkçe eserler ise 14. yüzyıla rastlar. Dolayısıyla da diğer eserler ile tıp içerikli eserler arasında yaklaşık olarak yüz yıl vardır. Gerek telif gerekse tercüme olsun Eski Anadolu Türkçesiyle kaleme alınmış eserler üzerinde birçok çalışma yapılmış ancak bu eserlere ‘özel dil’ çerçevesinden bakılmamıştır.

Özel diller hakkında Necip Üçok: “*Grup dili olarak da adlandırılan ve toplumda bireyin içinde bulunduğu yaşa, topluluğa ve özellikle de mesleğe göre şekillenen dillerdir. Özel diller hiçbir zaman suni olarak yapılmış değildir; onlar tabii dil şartları altında vücut bulurlar. Çünkü herhangi bir maksat gözetilerek yaratılmamışlardır; yani muayyen bir zümrenin kendi aralarında anlaşmaları için meydana gelmemişlerdir.*” (Üçok 2004:171) şeklinde bir tespitten sonra bu dillerin kelimelerinin teknik ve fennî adlandırma, ihtiraların yarattığı yeni kelimeler ve edebî yenilikler olmak üzere üç kaynağı olduğunu vurgulamış ve teknik adlandırma ile ihtiralar neticesinde ortaya çıkan sözcüklerin önce sırf bilgin tabakasının malıyken daha sonra bütün bir dil birliğinin malı olduğunu; edebî yenilikler sebebiyle dile katılan kelimelerinse bazen sadece bilginlerin malı olarak da sürüp gittiğini ifade etmiştir.

Bu çalışmada Eski Anadolu Türkçesi bünyesinde şekillenen tıp dilinin ilk dönem eserlerinden olan Tuhfe-i Mübârizî, Edviye-i Müfrede, Kitâb-ı Hülâsâ der İlm-i Tıbb ile 15. yüzyıl eserlerinden Mücerrebnâme ve Akrahâdîn Tercümesi taranmış; Yâdigâr-ı İbni Şerif (15.yy.), Müntehâb-ı Şifâ (14.yy.), Kitâbü’l-Mühimmât (15.yy.) ve Gâyetü’l-Beyân fî Tedbir-i Bedeni’l-İnsan (17.yy.) adlı eserler de karşılaştırma için kullanılmıştır. Adı geçen eserler kendi dönemlerinin önemli tıp ürünlerinden olup tıp metinlerindeki aykırılıkları tam olmasa da kısmen gösterebilecek niteliktedir. Bu çalışmada amaçlanan, ilk dönem tıp ürünleri olarak kabul edilen bu eserlere ‘özel dil’ (tıp dili) çerçevesinden bakarak Eski Anadolu Türkçesinde tıp dilinin oluşumunu söz dizimi noktasında kısaca değerlendirmek ve söz dizimi bakımından Türkçenin yapısına aykırı kelime grupları ve cümle yapılarını tespit etmeye çalışmaktır. Çalışma için tamamı taranan eserleri kısaca tanımak yerinde olacaktır:

Edviye-i Müfrede: “*Türkçe olarak kaleme alınan ve tarihi bilinen ilk tıp eseri İshak bin Murad’ın Edviye-i Müfrede’sidir. (1387) Eserin girişinde yazar Edviye-i Müfrede’yi iki bölüm olarak belirtiyorsa da içerik olarak başlıca dört bölümden oluşmaktadır. İlk iki bölümden sonra Zeyneddin*

* Sakarya Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Bölümü

bin İsmailü'l-Cürcânî'nin eseri olan Zahire-i Harzemşâhî'den ve İbni Sinâ'dan naklen verilen makaleler esere eklenmiştir. Metnin sonuna eklenen Arapça-Farsça-Türkçe terimler sözlüğü ise IV. Bölüm olarak kabul edilmektedir.” (Canpolat, Önler 2007:9-11)

Tuhfe-i Mübârizî: “*Hekim Bereket tarafından İbni Sinâ'nın Kanun'u esas alınarak yazılmış olan eser ön sözünden anlaşıldığı üzere aynı yazar tarafından ilk olarak Lübâbü'n-Nühâb adıyla Arapça olarak yazılmış, daha sonra yine kendisi tarafından Farsçaya ve nihayet Türkçeye çevrilmiştir. Eserin mukaddimesine göre Hekim Bereket kitabını İbni Sinâ'nın Kanun kitabındaki bazı bölümlerden seçmeler yaparak düzenlemiş, bitkiler, tedavi ve ilaç hazırlama hakkında kendi deneyimlerinden bazı bilgiler eklemiş ve her bölümün daha iyi anlaşılabilmesi için ayrıca daireler çizmiştir.*” (Erdağı 2000:1) Tuhfe-i Mübârizî ve Kitâb-ı Hülâsâ der İlm-i Tıbb adlı eserlerin dönemleri hakkında elimizde kesin bir bilgi yoktur. Hekim Bereket'in 13. yy. tabiplerinden olduğunu, dolayısıyla da eserlerinin 13. yy.a dâhil edilmesi gerektiğini ifade edenlerin yanısıra (Canpolat, Önler 2007:9), (Bayat 2003: 232), 14.yy. hekimlerinden olduğunu iddia edenler de bulunmaktadır. (Özçelik 2001:2), (Şehsuvaroğlu 1984:27)

Kitâb-ı Hülâsâ der İlm-i Tıbb: “*Hekim Bereket tarafından Türk beylerinden Aydınoglu Umur Bey adına doğrudan doğruya Türkçe yazılmış bir eserdir. Eser tıpla ilgili kısa bir teorik bilgiden sonra, Antik Çağdan beri gelenek haline gelen yöntemle baştan ayağa bütün hastalıklardan bahseder. Yirmi yedi bölümden oluşan yazmada bilgiler şematik olarak verilmiştir.*” (Süveren, Uzel 1988:9)

Bu çalışma için tam olarak taradığımız eserde maalesef eserin yazılış tarihine ilişkin bilgi bulamadık. Ancak “*çün risâle-i mübârizî taşnîfinden fâriğ oldum ve ol huzâvendüñ nazarına râğbetlü düşdi buyurdı bir kitâb dahı düzem kamu tıb kitâblarınun fâ'idesi ve kamu derdüñ sebab-i nişânı ve tedbir ve dermânı anuñıla biline sözi muhtaşar ve fâ'idesi dâim ve irük ola pes ol ulunuñ işaretin yerine getürdüm bu kitâbı cedvel tertübine bitürdüm tamâm yigirmi yediye getürdüm adın hulâsa virdüm*” cümlelerinden eserin Tuhfe-i Mübârizî'den sonra kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

Mücerrebname: “*Sabuncuoğlu'nun asıl telif eseri Mücerrebname'dir. Hekimliği süresince kendi gözlem ve deneyimlerine dayanarak, çeşitli hastalıkları, sağaltımları, hangi hastalığa karşı hangi ilaçların kullanılması gerektiği ve çeşitli ilaçların hazırlanışı konusunda bilgilerini içeren bu eserini 1468 yılında yazmıştır.*” (Önler 1998:160)

Akrabâdin Tercümesi: “*Amasya'da vali olan II. Bayezid'in özel hekimi Şeyh Mehmed bin Ahmed Mutetabbibü'l-Mardini'nin ricası üzerine Hicrî 850 miladî 1444 yılında çevrilmiştir.*” (Uzel 2004:20) “*Sabuncuoğlu'nun bu eseri Ebu İbrahim Cürcânî'nin Zahire-i Harzemşâhî adlı eserinin Akrabadin adlı bölümünün çevirisidir.*” (Önler 1998:160)

31 babledan meydana gelen esere iki bab da yazar eklemiş ve eser 33 baba tamamlanmıştır. Sabuncuoğlu bunu eserinde şu sözlerle ifade etmektedir:” *bu krâbâdîni terceme itdüm otuz bir bâb idi iki bâb dahı ziyâde itdüm otuz üç bâb eyledüm beğâ-yı kuvvet-i besâyıt krâbâdîni harezmşâhda*

mez-kūr degül idi yigirmi tokuzuncı bābda vuzu^c itdüm zīrā kim her terkībūñ ki kuvveti geçse hāşıyyeti kalmaz pes her tabībe bu bābı bilmek vācib olur ve lāzım gelür ol sebebden ol bu bābı zıkr itdüm ve otuz üçüncü bāb bu kitābuñ içindeki ıştılāha luğatı düzdüm” (A.5b 1-11)

Çalışmada kullanılan Tuhfe-i Mübârizî ve Kitâb-ı Hülâsâ der İlm-i Tıbb Hekim Bereket’e, Mücerrebnâme ve Akrahâdîn Tercümesi ise Sabuncuoğlu Şerefeddin’e aittir. Aynı yazarlardan birden çok eser seçilmesinin sebebi bu eserlerin nitelikleridir. Dikkat edilecek olursa her iki yazarın da eserlerinden birisi telif birisi tercümedir. Bu şekilde söz dizimi bakımından telif ve tercüme eserlerdeki aykırılıkların karşılaştırmalı olarak görülebileceği ve bazı aykırılıkların sebeplerinin daha kolay anlaşılabilceği düşünölmüştür.

A. Kelime Gruplarındaki Aykırılıklar

1. Arapça ve Farsça Yapılı İsim ve Sıfat Tamlamaları

Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemlerinde fazla olmamak kaydıyla kendisini hissettiren ve sonraki dönemlerde artarak devam eden Arapça ve Farsçanın etkisiyle dile, Türkçenin yapısına aykırı tamlamalar girmiştir. Taradığımız metinlerde de bu türden birçok aykırılık mevcuttur. Bu tamlamalarda dikkat çeken husus yazılış tarihi itibariyle daha eski olan eserlerde sayının düşük, sonraki dönem eserlerinde yüksek olmasıdır. Taranan eserler içerisinde en eski tarihlilerden olan Tuhfe-i Mübârizî’de Arapça ve Farsça yapılı tamlamalar yok denecek kadar azdır. Buna karşın daha sonraki dönemlerde yazılmış ve tercüme bir eser olan Akrahâdîn’de bol miktarda bulunmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi içerisinde tıp dilinin şekillenmeye başlamasından sonra zaten Arap ve Fars kaynaklarından beslenen tabipler 15. yüzyıldan itibaren Türkçede kendisini iyiden iyiye hissettiren Arapça ve Farsçanın baskısıyla bu dillere ait bitki adları ve teknik terimleri daha fazla kullanmaya başlamışlardır. Bu durumu özel dillerin kelime kadrosunun edebî yeniliklerden de etkilendiği gerçeğiyle açıklamak mümkündür.

Türk tıp dilinin oluşmasından önce yazarların eserlerini Arapça ve Farsça kaleme almaları bu dillerin tıp dilinin oluşumundaki etkisini açıklamaya yeterlidir. Öyle ki bu dönem eserlerinde Arapça ve Farsça kökenli olmayan birçok sözcüğü dahi bu dillerle açıklamak mümkündür. “*Bu dönem ürünlerinde az da olsa eski Rumca sözcükler vardır ve bu sözcükler Rumcadan değil Arapça yoluyla ve genellikle de Arapçalaşmış biçimleriyle gelmişlerdir.*” (Önler 1998:162) Taranan metinlerdeki bazı Arapça ve Farsça yapılı tamlama örnekleri aşağıda sıralanmıştır:

helīle-i zerd (A.11b 15)
mūm-ı rūgan (A.20a 8)
zirāvend-i tavīl (A.22b 11)
māmīrān-ı çīnī (A.37b 1)
bezr-i helyūn (A.37b 5)
kuvvet-i hafıza (A.40b 2-3)
ihtināk-ı raḥm (A.59b 3)
fulūs-ı hıyārşenbe (A.63b 17)
toḥm-ı kerefis (A.66a 2)

bezrū’l-benc-i ebyaz (A.75a 13)
toḥm-ı gendene (A.79a 2)
‘asel-i muşaffā (A.82a 5)
aşl-ı süsen (A.101a 9)
ḥardal-ı ebyaz (A.103a 16)
ğıbb-ı gayr-ı ḥālīsīye (A.107a 5)
sereṭān-ı nehrī (A.108a 16)
ishāl-i demevī (A.108b 3)
‘uşāre-i lıḥyetü’t-teys (A.119b 16)

şarāb-ı haşhāş (A.125b 2)
zātü'r-riyye (A.139a 6)
aḥlāṭ-ı balġamī (A.139b 11)
eşķil-i meşvī (A.166a 11)
toḥm-ı ḥaṭmī (A.166b 4)
cevz-i hindī (A.176b 7)
ḥummā-yı rub^c (A.179a 8)
berg-i ḥurfē (A.216b 11)
milḥ-i enderānī (A.224b 4)
ḳuvvet-i māsike (A.225a 14)
serġin-i kebüter (A.241a 2)
berg-i turunc (A.264b 7)
keyfiyyet-i akrāş (A.272b 1)
şūret-i aḳsām-ı küsūr (A.273b 8)
mecmū^c-ı a'zā (EM.33a 7)
şarāb-ı nīlūfer (EM.43b 7)
usru'l-bevl (EM.42a 10)
mecmū^c-ı eṭrāfi (EM.45b 3)
şarāb-ı haşhāş (EM.46a 6-7)
şarāb-ı līmūn (EM.46a 7)
mecmū^c-ı beden (EM.19a 9)

risāle-i mübārizi (HT.1b 10)
dā'ūs-şaleb (HT.6b 1)
şahm-ı hanzal (HT.6b 9)
ayāric-i fayķarā (HT.8a 7)
ıtrıfīl-i şaġir (HT.18a 12)
bezr-i kaṭūnā (HT.65b 8)
lisānü'l-ḥamel (HT.62a 4)
ayāric-i fayķarā (HT.73a 4)
tefrīḥ-i ḳalb (M.6b)
mī^ca-ı yābis (M.13a)
bezrū'l-benc-i ebyaz (M.21a)
şehvet-i kelbī (M.35b)
ḳuvvet-i zevķ (TM.20a 1)
ḳuvvet-i lems (TM.20a 1)
rib^c-ı lāzım (TM.24a 3)
zenebū'l-fār (TM.28b 3/6:)
baḥr-ı ḳıble (TM.33b 4,2:)
baḥr-ı maşrıķ (TM.33b 4,3:)
ḥūn-ı siyāvuşān (TM.54b 14)
keşķ-i cev (A.266a 9)

Türkçeye giren Arapça ve Farsça yapılı tamlamaların birçoğu edebî kaygı ve üslupla ilgilidir. Yazarlar Arapça ve Farsçaya olan hâkimiyetlerini göstermek ve kendi üsluplarını, daha üstün gördükleri bu dillerin tamlama yapılarını kullanarak zenginleştirmek için adı geçen dillere ait sözcüklerin yanısıra tamlama yapılarını da kullanmış ve bunu bir nevi sanat gösterisi olarak görmüşlerdir. Fakat tıp metinlerinde durum biraz daha farklılık arz eder. Zira tıp içerikli eserlerde edebî kaygı yoktur ve bu durum metinlerdeki tamlamalara bakış açımızı değiştirmektedir. Bu metinlerde Arapça ve Farsça yapılı tamlamaların, devirlerinin diğer ürünlerine oranla daha az kullanıldığı görülür. Eski Anadolu Türkçesi tıp ürünlerinde kullanılan Arapça ve Farsça yapılı tamlamaların büyük bir kısmı tıp dilinin teriminolojisiyle açıklanabilir. Zira “*hekimlerin, çoğu yabancı öğelerden kurulu bir ortak dilleri vardır ki, bunlar hekimlikte kullanılan terimlerden ve kimi bilgin sözcüklerinden oluşur.*” (Aksan, 2007: 87) Bu bilgin sözcüklerinin bir kısmı zaten Arap ve Fars kaynaklarından beslenen ve eserlerinin büyük çoğunluğunu bu dillerle veren ilk dönem Türk hekimlerinin Türkçeye dâhil ettikleri ve Türkçenin yapısına uymayan haliyle alıp kullandıkları terimlerdir.

Arapça ve Farsça yapılı tamlamalar kullanılmasına rağmen ilk Türkçe tıp metinlerinin oldukça sade ve anlaşılır bir dille kaleme alındığını ifade etmek yanlış olmaz. Bunun sebebi ilk dönem yazarlarının teknik terimlerin ve ilaç yapımında kullanılan malzemelerin sadece aldıkları yabancı dildeki karşılığını yazmakla yetinmemeleri, varsa Türkçedeki şeklini, yoksa açıklamasını vermiş olmalarıdır.

Birçok tıp metni yazarı, belli bir düzene uymadan, birlikte ya da aynı eserin farklı bölümlerinde ilaç yapımında kullanılan bir malzeme ya da terimin Türkçedeki karşılığını da vermiştir: *derdār ya'ni kara ağaç* (MŞ.146a 14), *ma'tūh ya'ni 'aqlı getmiş* (A.157b 8), *hanāzir bir rencdür kim türkçe ana tonuzbaşı dirler* (HT.121b dk.), *riyāzeti ya'ni hareketi* (GB.20a 5), *'inebü's-sa'leb kim Türkce it üzümi dirler* (Y.83b 4-5)

Arapça ve Farsçadan alınan Türkçenin yapısına aykırı, tamlama biçiminde olan terimlerin bazıları da eserlerin farklı bölümlerinde Türkçenin yapısına uygun hale getirilmiş, terim en azından yapı bakımından Türkçeleştirilmiştir. Bu Türkçeleştirme bazen *helīle-i esved* (A.96a 15) ~ *kara helīle* (A.100b 13), (A.101b 13), *gül-i surh* (A.60a 9-10) ~ *kızıl gül* (A.106a 17), *fulful-ı esved ve fulful-ı ebyaz* (A.81b 13-14) ~ *ağ ve kara fulful* (A.86a 1) *şarāb-ı benefşe* (EM.46a 7) ~ *benefşe şarābi* (EM.13a 5), *ziku'n-nefes* (MŞ.31b 15) ~ *nefes tarlığı* (MŞ. 22a 12) örneklerinde olduğu gibi yapısal ve yarı çevirme, bazen de *demü'l-ahaveyn* (MŞ.173b 2) ~ *iki kardeş kanı* (MŞ.50b 13) örneğinde olduğu gibi yapısal ve tam çevirme biçiminde olmaktadır.

Yazarların tamlama biçimindeki teknik terimleri yapı ve anlam bakımından Türkçeleştirme çabalarını bilinçaltına yerleşmiş anadili mantığıyla izah etmek mümkündür. Türkçenin yapısına aykırı, teknik terim olarak kullanılmayan tamlamaların, tercüme ve daha sonra yazılmış eserlerde -Eski Anadolu Türkçesinden Klasik Osmanlı Türkçesine geçiş döneminde görülen Arapça ve Farsça etkisiyle- daha fazla olması normal karşılanmalıdır. Bu durum sadece tıp metinleri açısından değil dönemin diğer ürünleri açısından da aynıdır. Dolayısıyla da teknik terim olmayan aykırı tamlamaları [*nuşha-ı şāhib-i zahīre* (M.34a), *aşhāb-ı teciribe* (A.4b 15), *şultān-ı mısır* (M.13b) vb.] sadece tıp metinlerine özgü bir yapı olarak değerlendirmek doğru değildir. Bu, o dönem Türkçesinin genel davranışı olarak düşünülmelidir. Ancak teknik terimleri farklı değerlendirmek yerinde olacaktır. Bu terimlerin özel dil mantığıyla ele alınması ve bu aykırılıkların tıp diline bağlanması yanlış olmasa gerektir. Taranan metinlerde karşılaşılan bu tip aykırılıkların tercüme eserlerde daha fazla oluşu da üzerinde durulması gereken başka bir husustur.

2. Tamlayıcı Çokluk Eki Alan Belirsiz Tamlamalar

Günümüz Türkçesinde fazla görülmeyen ve o dönemin diğer ürünlerinde de çok fazla örneği olmayan bir kullanımdır. Belirli isim tamlamalarında hem tamlayan ve hem de tamlanan çokluk eki alabilirken belirsiz tamlamada sadece tamlanan çokluk eki alabilir, ancak taranan metinlerde bu durumun değiştiği ve tamlayan unsurların da bazen çokluk eki alabildiği görülmektedir. Bu örneklerde dikkat çeken husus çokluk eki alan unsurların genellikle bir uzuv adı olmasıdır ki bu durumu tıp metinlerine özgü bir aykırılık olarak değerlendirmek mümkündür. Aynı türden aykırılıklar dönemin diğer tıp metinlerinde de mevcuttur. *endāmlar ağrısı* (MŞ.106a 15), *dişler dibi* (MŞ.58b 14), *dizler ağrısı* (MŞ.131a 13), *endāmlar hastalıkları* (Y.3b 8), *bendükşeler ağrısı* (Y.98b7)

Bu türden aykırılıkların uzuvlarla ilgili olmayanları da mevcuttur fakat bu örnekler sayı bakımından sınırlıdır: *gidālar yigregi* (HT.64a 7), *sular ahvāli* (TM.31b 1), (TM.37a 5), *otlar şuyı* (EM.48b 12), *avratlar emcegi* (HT.20b 12)

Taranan metinlerdeki bazı örnekler şunlardır:

bögürler ağrısı (A.33a 1)

endāmlar ağrısı (A.64b 13)

maşallar ağrısı (A.184b 12)

bağarsuıklar ağrısı (A.198a 14)

dişler dibi (A.255b 10-11), (EM.34a 10)

bendükşeler şınığı (EM.6a 15)

oğlancuıklar başı (EM.18b 4-5)

sişirler sustluğu (EM.25b 9)

dizler ağrısı (EM.11b, 2), (EM.27a 1)

sişirler ağrısı (EM.27a 2-3), (EM.28a 9)

sişirler katılığı (EM.35a 7)

endāmlar kuruluşu (HT.7b 2)

endāmlar uyuşmağı (HT.24b 1)

sişirler etleri (HT.65a 2)

bağarsuıklar illeti (M.21b)

dişler dibi (M.26a)

bevller ahvāli (TM.31b 5)

endāmlar sayruluğı (TM.41a 7)

şamarlar çekildiğı (EM.46a 1)

endāmlar ditremegi (EM.16a, 8-9)

dişleri yeri (M.12b)

3. Unsurları Yer Değiştirmiş Sıfat Tamlamaları

Bu türden yer değiştirmeleri sayıların ve sıfat fiillerinin yer değiştirmeleri olarak iki grupta incelemek mümkündür. Bunlardan ilki sayı sıfatlarının isimlerden sonra kullanılmasıdır ki hem o dönemin ve hem de sonraki dönemlerin tıp metinlerinin hemen tamamında görülen bir durumdur. *şaru helīle kabı otuz dirhem (Y.101a 9)*, *fū bir mışkāl (MŞ.171b 3)*, *hıyārşenber on dirhem (KM.27a 5)*, *kurumuş kişnic iki direm (GB.140a 8)*. Dolayısıyla da bu şekildeki kullanımı tıp dilinin karakteristiğı haline gelmiş bir aykırılık olarak kabul etmek gerekir düşüncesindeyiz.

Taradığımız ve karşılaştırmak maksadıyla incelediğimiz bütün tıp metinlerinde sayı sıfatlarının hem bitki adlarından önce hem de sonra geldiğı görülmektedir. *ferfiyūn iki dirhem, üç dirhem hamāmā, iki dirhem zencebīl (A.83a 16-17)*, *ustūhudūs üç dirhem, bunları bir buçuğ men şuda pişüre (A.80a 11-12)*, *benefşe buçuğ men, iki men şuda ışladalar (A.150a 10-11)*. Taranan metinlerde bu konuda dikkat çeken bir husus da bu aykırı kullanımın genellikle ilaç yapımında kullanılan bitkilerin ölçüleri verilirken yapılması, diğeri sayı sıfatlarınınsa çoğunlukla isimlerden önce kullanılmasıdır.

Sıfat tamlamalarında görülen bu durumu ilaç yapımında aynı ölçüde kullanılan malzemelerin sayımında tekrara düşmeme endişesiyle açıklamak mümkündür: *türbūd ve ustūhudūs ve besfāyic ve eftīmūn her birinden beşer dirhem (A.75b 11-12)* Bu örnekten yola çıkarak bu tip yapıların sıfat tamlaması olmadığını, aslında yüklemi düşmüş bir cümle (*türbūd ve ustūhudūs ve besfāyic ve eftīmūn her birinden beşer dirhem koyalar.*) olduğunu iddia etmek de mümkündür ancak o zaman da sayıların hem isimlerden önce hem de sonra kullanımının sebebini açıklamak zorlaşır. Ayrıca sıfat tamlamalarında sıfat unsurunun yer değiştirmesi olayının sadece sayı sıfatlarında değil, **-mİş** geçmiş zaman partisibinde de görülmesi bu yapıları unsurları yer değiştirmiş sıfat tamlaması kabul etmemiz gerektiğini destekler niteliktedir.

şaru mūm on dirhem (HT.64b 7)

müneşver üç dirhem (HT.64b 7)

aşentīn beş dirhem (A.83a 16)

kündür üç dirhem (A.136b 14)

acı bādem içi altı dirhem (A.141b 11)

yaş benefşe buçuğ men (A.150b 10)

ayva çekirdegi on dirhem (A.150b 11)
bîh-i kākūnec beş dirhem (A.71b 1)
saķmūniyā-yı meşvī beş dirhem (A.75b 7)
şaru helīle kabı yedi dirhem (A.197b 2)
zaʿfirān buçuk dirhem (A.260a 3)
türbūd on mişķāl (A.64b 9)
elenmiş benefşe on dirhem (HT.8b 7-8)

ķara ekşi erük yigirmişer dāne (EM.44b 8)
temirhindī on direm (EM.44b 8)
selīha on iki dirhem (M.20b)
sirke bir dirhem (HT.8b 10)
eftīmūn on direm (HT.18b 11)
şahm-ı hançal iki direm (HT.18b 11)
bādām içi üç direm (EM.48b 3)

Sıfat tamlamalarında dikkat çeken ikinci aykırılık da **-miş** geçmiş zaman partisibiyle oluşturulmuş bazı tamlamalarda sıfat unsurunun isim unsuruyla yer değiştirmesidir. Bu yapının özellikle Kitāb-ı Hülāsā der İlm-i Tıbb'da fazla olması diğer eserlerde örneğinin çok az bulunması dikkat çekicidir. Bu aykırılığın taranan metinlerdeki bazı örnekleri şunlardır:

buğday unı kavrulmuş (M.28a)
ʿunnāb çekirdegi çıķmış (M.59b)
ķuru üzüm çekirdegi çıķmış (A.71b 11)
eftīmūn dögülmüş ve elenmiş (A.190a 15)
datlu kavun taze ve ķurumuş (HT.68b 7)
eftīmūn bişmiş (HT.70b 7)
ʿaşfūr toħmı dögülmüş (HT.15a 7)

helīle bişmiş (HT.17b 8), (HT.18b 9)
eftīmūn bişmiş (HT.20a 7-8)
şaru helīle bişmiş (HT.22a 9)
ferfiyūn katı ezilmiş (HT.46a 9)
eftīmūn bişmişle (HT.88b 5)
lisānü'l-ħamel toħmı ve reyħān toħmı
ķavrulmuşıla (HT.90b 8)

4. Her İki Unsuru da İyelik Eki Almış İsim Tamlamaları

Taranan metinlerde dikkat çeken bir kullanım da iyelik eki almış isimlerin de isim tamlamasında tamlayan unsur olarak görev almalarıdır. Bu kuruluştaki tamlamaları tıp metinlerine özgü aykırılıklar olarak değerlendirmek yanlıştır, zira aynı durum dönemin diğer eserlerinde de mevcuttur. “Dede Korkut'ta bugünkünün aksine şahıs isimleri ile iyelikli şekillerden de eksiz tamlama yapılır: yüzi ķaralığı (111-10), babası yanı (18-12). Bu, Eski Anadolu Türkçesinin belirli hususiyetlerinden biridir.” (Ergin, 1997:471) Dolayısıyla da metinlerden aldığımız örnekleri günümüz Türkiye Türkçesi bakımından aykırı olarak nitelememiz mümkündür ancak yazıldıkları dönemin aykırılıkları olarak değerlendirmek doğru olmaz.

gözi tütünü (EM.18b 15)
ağzı dadı (EM.47a 4)
dişleri eti (EM.2a 6)
suyı yolu (EM.3A 6)
burunı kanı durur (EM.47a 5)
yüzi rengi (HT.6a 2)
ķolı tamarı (HT.6a 5)

beğzi aķlığı (HT.22b 2)
ağzi şuyı (HT.23b 3)
burnı delüğine (HT.40a 8-9)
yiyesi arzūsı (HT.82a 2)
havāsı şovuklığından (TM.21a 6-7)
anası südi (M.39a), (A.143a 12), (MŞ.111a 5)
yemişi şuyı (EM. 6a 4-5)

Bu türden tamlamaların, ilk ürünlerden olan Kitāb-ı Hülāsā der İlm-i Tıbb, Tuhfe-i Mübārizî ve Edviye-i Müfredede'de taranan diğer eserlerden çok daha fazla olması dikkat çekicidir. Bu durumu

Akrabâdin ve Mücerrebname'nin Eski Anadolu Türkçesinden Klasik Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi olarak kabul edilen 15. yüzyıl eserleri olmaları sebebiyle bu dönemden itibaren artık bu tip tamlamaların fazla kullanılmadığı şeklinde yorumlamak mümkündür.

5. Sayı Sıfatından Sonra Çokluk Şeklinde İsim Kullanımı

Taranan metinlerden sadece Tuhfe-i Mübârizî'de görülmesi sebebiyle genellenemeyecek olan bu yapı dönemin bazı eserlerinde de mevcuttur. “*kırk nâmerdler (22-6-7), biş yüz oğuz yigitleri (65-1)*” (Ergin, 1997:471)

toğuz mizâclar (TM.3a 4)

altı endâmlar (TM.3a 6)

üç kuvvetler (TM.3a 7)

6. Kelime Gruplarının Unsurlarının Yer Değiştirmesi

Türkçede cümle içerisinde kelime grubu unsurlarının yer değiştirmesi daha çok manzum eserlerde görülen bir durumdur. Ancak taradığımız eserler içerisinde manzum metin bulunmamasına rağmen bu türden aykırılıkların olması dikkat çekicidir. Bu aykırılıkların sebebi konuşma dilinin dağınık söz dizimi yapısının eserlere olan geçici yansımalarıdır. Eserlerde bu türden örneklerin bolluğu dönemin tıp ürünlerinin estetik kaygıdan uzak ve anlaşılabilir bir dille yazıldığına da kanıtı niteliğindedir. Dönemin tabipleri eserlerini konuşma diline yakın bir dille kaleme almış, konuşma dilinin dağınıklığını eserlerine yansıtmaktan çekinmemişlerdir. Kelime gruplarındaki ve ilerde göreceğimiz cümle kuruluşlarındaki yer değiştirmelerin bazıları bunun en açık göstergesi niteliğindedir.

Ol bir nesnedür ince. (TM.14a 1)

(Ol ince bir nesnedür.)

Yüregün iki kovuğı vardır sağlu sollu. (TM.14a 15)

(Yüregün sağlu sollu iki kovuğı vardır.)

Beyni bir aķ endâmdur yağlu ve yumuşak. (TM.14b 2)

(Beyni yağlu ve yumuşak bir aķ endâmdur.)

Sidük boyar nesne yememiş ola za^ˆferân ve hıyârşenber gibi. (TM.29a 8)

(Za^ˆferân ve hıyârşenber gibi sidük boyar nesne yememiş ola.)

ķavî yiyesilerden saķınmak gerek sığır eti gibi ve yoğurt gibi. (HT.9b 4)

(sığır eti gibi ve yoğurt gibi ķavî yiyesilerden saķınmak gerek.)

Ol öykende şış olmaķdur issi. (EM.48a 2)

(Ol öykende issi şış olmaķdur.)

Sūü'l mizāc ḥāşıl olsa ḳatı issi yā ḳatı şovuk yā ğayrı dürlü (A.9a 5-6)
(ḳatı issi yā ḳatı şovuk yā ğayrı dürlü sūü'l mizāc ḥāşıl olsa)

Mütelezziz olmaya bögrek gibi (A.10b 4-5)
(Bögrek gibi mütelezziz olmaya)

Dadı gökcek nesnelere ḳatar bal ve şeker gibi (A.11a 1)
(Bal ve şeker gibi dadı gökcek nesnelere ḳatar.)

Yaramaz arzuları ḳat' ider kil ve kömür ve toz yemek gibi (A.131a 12-13-14)
(Kil ve kömür ve toz yemek gibi yaramaz arzuları ḳat' ider.)

Mağz-ı celgūzei yumşak dögeler iki ol ḳadar bal ḳatar (A.139b 8-9)
(Mağz-ı celgūzei yumşak dögeler ol ḳadar iki bal ḳatar.)

Bir şiş olsa ḳandan ve şafrādan (A.8b 14-15-16)
(ḳandan ve şafrādan bir şiş olsa)

Ve iki dirhemi anuḡ ishāl ider. (EM.18b 11)
(Ve anuḡ iki dirhemi ishāl ider.)

B. Cümle Yapısındaki Aykırılıklar

Türkçede cümle ve cümle çeşitleri tartışmasına girilmeden, ele alınan eserlerde karşılaşılan aykırılıklar, Türkçenin genel eğilimi olarak kabul gören öge sıralamasına uymayan kullanımlar olarak değerlendirilecek ve bu tip cümleler bir düzen içerisinde sıralanacaktır. “*Cümle üyelerinin kelime sırası dilimizde eskidir. Burada yüklem cümle sonunda, kimsenin (özne) cümle başında olması esastır. Nesne ortada ve yükleme yakındır. Kimseden sonra çoklukla önce zarflama (zarf tümleci), sonra isimleme (yer tamlayıcısı) gelir.*” (Banguoğlu 1995:532)

1. Cümlede Yer Değiştirmeler

Taradığımız metinlerde görülen yer değiştirmeler yer tamlayıcısının sona, yüklem başa, zarf tümlecinin sona, şart cümlesinin sona atılması şeklinde sıralanmış, ayrıca “ki” edatının yapısından kaynaklanan cümle aykırılıkları da değerlendirmeye alınmıştır. Cümlede yer değiştirmelerin genel sebebini konuşma dilinin baskısı olarak değerlendirmek yanlış olmaz ancak bunu tek sebep olarak göstermek de doğru değildir. İncelenen eserlerin tamamında cümle öğelerinin sırası, genel itibarıyla Türk cümle yapısına uygundur ancak bazen bu sıralamanın dışına çıkıldığı ve Türkçeye aykırı yapıların da kullanıldığı görülmüştür. Bu kullanımları şu şekilde sıralamak mümkündür:

a. Yer Tamlayıcısı Aykırılıkları

Türk cümle yapısına aykırı biçimde yer tamlayıcısının cümle sonunda bulunduğu bu yapılar özellikle Akrabâdin’de görülmektedir. Diğer eserlerde de görülen ve çok fazla olmayan yer tamlayıcısının

cümle sonuna atıldığı kullanımlar konuşma dilinin aceleciliğinin eserlere yansması olarak değerlendirilebilir ancak Akrabadin’de durum biraz daha farklılık arz etmektedir. Akrabadin’de bu aykırılık oldukça fazladır ve eserin tercüme olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Burada dikkati çekmek istediğimiz husus yüklem başta ve yer tamlayıcısının sonda bulunmasını Fars cümle yapısına bağlamak değildir, zira Farsçada da Türkçede olduğu gibi özne cümlenin başında yüklemse sonundadır. (Öztürk 2001) Bize göre yazar tercüme yaparken önemseydiği hastalık ve ilaç yapımında kullanılacak malzemeyi sıralama esnasında gözden kaçmaları engellemek için önce yüklemi yazmış ve daha sonra da hastalıkları sıralamıştır ya da tercüme ettiği eserde de bu aykırılıklar mevcuttur. Bu kuruluşdaki cümlelerin Akrabâdin kadar fazla olmamak kaydıyla Sabuncuoğlu’nun telif eseri olan Mücerreb-nâme’de de bulunması bu kullanımı yazarın üslubuna bağlamayı da mümkün kılmaktadır.

Öykeni arıdur ğalîz ahlâtdan. (M.16a)

Üçüncü bâb müfred devâlaruñ evzânını bildürür mürekkeb devâlarda (A.14a 6-7)

Ol iki sebep kim ten içindedür hılklar yıymağdur gevde içinde. (TM.25b 5)

Âdem teninüñ saçanağları beş yüz on sekizdür şonrağı hekimler mezhebinde. (TM.12b 6-7)

Salyar gibi ve göz yaşı gibi süd gibi menî gibi bir niçe bezler toludur tamarıla sinir arasında. (TM.13b 1-2)

Fâyide eyler istiskâya ve cigere ve talağ marağlarına (A.60a 6)

Fâyide eder nıkrısa ve evcâ’ü’l mafâşla (A.65a 16)

Fâyide eyler zîku’n-nefese ve göğüs ağrısına (A.72a 8)

Fâyide eyler ma’idenüñ ve ciger katılığına ve katı şişlerine (A.73a 2-3)

Bu terkîb fâyide eyler balğamdan ve sevdâdan olan marağlara (A.80b 1-2)

Fâyide eyler ma’idenüñ ağrısına ve şişine (A.105a 15-16)

Fâyide eyler issi ısıtmalara ve ma’ide ağrısına (A.107b 13)

Fâyide eyler talağdan zahmet çekenlere (A.115b 8)

Nâfi’dür cemî sevdâvî ve balğamî marağlara (A.164a 3)

Bedeni arıdur ğalîz balğamdan ve sevdâdan ve ğalîz maddelerden (A.185b 4-5)

Fâyide eyler bağarsuğlaruñ cerâhatına ve kan işemege (A120a 4-5)

Yigirminci günden şonra buhrân günidür cālînüs katında. (HT.4a 1)

b. Yükleme Aykırılıkları

Eserlerde görülen ve yüklem cümlenin önüne alındığı kullanımlar yukarıda da ifade edildiği gibi daha çok Akrabadin ve Mücerreb-nâme’de bulunmaktadır.

Alalar mî’a-ı yābis (M.13a)

Alasın arınmış ve ucu kesilmiş şarmışak yüz dirhem. (M.18)

Alasın belîlec ve emlec fulful dār-ı fulful... (M.27a)

Fâyide eyler şol kişilere kim cimā’a kâdir olmayalar. (M.29b)

Alasın yağı getmiş ayrıntı (M.34a)

Görelere boyun onurğası aşğa yitmiş ola (HT.56b 9)

Fāyide eyler şol marazlara kim balğamdan ve sevdādan ola (A.57b 14-15)
Fāyide eyler istiskāya ve cigere ve talağ marazlarına (A.60a 6)
Fāyide eyler oğlancuklar hastalığına (A.61b 14)
Fāyide eder nıkrısa ve evcā'ü'l mafāşıla (A.65a 16)
Alalar eyü ayva (A.66b 9)
Fāyide eyler ma'īde ağrısına ve ekşi gegirmeye (A.76a 4)
Fāyide eyler ma'īdenüñ ağrısına ve şişine (A.105a 15-16)
Fāyide eyler issi ısıtmalara ve ma'īde ağrısına (A.107b 2)
Fāyide eyler şol ısıtmaya kim öksürükle ola (A.126a 11-12)
Fāyide eyler şol ishāle kim ağ ve raqıq ola (A.133a 14-15)
Fāyide eyler saħaca ve kurūhu'l-em'āya (A.133b 11-12)
Alalar ağ haşhāş toħmıyla bucuğ men ve 'unnāb (A.138b 4)
Fāyide eyler nefes darlığına ve eski öksürüğe (A.142a 11-12)
Alalar sirke bir cüz' gülāb iki cüz' (A.147a 1-2)
Alalar tatlu yaş üzüm (A.153a 16)
Fāyide eyler issiden olan hafākāna (A.163a 14-15)
Nāfi'dür cemī sevdāvi ve balğamī marazlara (A.164a 3)
Nāfi' ola bi-iznillāhi te'ālā (A.185b 1)
Alalar şaru helīle kabı yedi dirhem (A.197b 2)
Fāyide eyler şol hunnāka kim şovukdan ola (A.207a 1)
Alalar süsen yağı ve acı bādem (A.215a 3)
Fāyide eyler şol şudā'a kim buħār çığuğı sebebinden ola (A.218a 2-3)
Fāyide ide uyuzaya ve eski cirāħata. (M.68a)

c. Zarf Tümlenci Aykırılıkları

Taranan eserlerde görülen ve zarf tümlencinin sona atılması olarak ortaya çıkan bu kullanımlar konuşma dilinin yazı diline etkisi olarak değerlendirilebilir.

Nuşhada buyurmuşlardur yoğurmak gerekdir deyü. (A.17a 9)
Bunları def' ider bi-iznillāhi te'ālā (A.66a 11)
Balğamı ishāl ider def'atle (A.191a 2-3)
On dörd ayanuñ altındadır kalan üstindedür dutmağıçün. (TM.13a 3)
Arası eñdür tā ucına varınca. (TM.14b 7)
Her bir baħş yine budak budak olup öyken içine tağılmışdur öykene gıdā vermekiçün. (TM.15a 8-9)
Her nesne kim kendi 'ādetinden döne ol ħaber verdügi olur şayruluk gelmedin. (TM.40a 2-3)
Andan şonra bu muħarriki tahriğ idesin şabāħ olıcağ (M.33a)
Şerbeti iki dirhemden dört dirheme degindür ādemīsine göre. (M.37b)
Bunuñ daħı dermānı ol bāselikden ħan almağdur ve ħarnı yumuşatmağdur ħıyārşenber içiyle ve beslenmiş benefşe ve şeker birle (HT.66b 4-5)
Yemekden öñ ma'deyi arıda sirkengübīn içüb ħusmağla (HT.74b 3-4)
Ve nefes tarlığına menfā'atı vardır iki direm andan cülābıla içicek. (EM.29b 15-30a 1)

Gögüsü yumşadur benefşe yağıyla mûm-ruġān idüp dürticek. (EM.37a 2-3)

Ve ġidāsı isfanāḥ ola tevābilile. (EM.46b 15)

‘ilāci şarāb-ı ḥaṣḥāş içmek, tatlu nār şarābıyla (EM.48b 8)

Bu bir hareketdür ki cirmi kalbde ḥāşıl olur, yüregi incidici sebebile. (EM.49a 1)

Ġidā cevāv vereler bādām yağıyla. (EM.50b 6)

Ġidā noḥūd şorvasın vereler toraḫ otıyla. (EM.53b 2)

Ol kim nāmıyedir teni arturur uzunına ve enine. (TM.18b 1-2)

Heş: bir otdur kim erenek ovmaġıla ve erenek dutmaġıla uvanur ve cüz’leri uşak olur un gibi. (TM.53b 3)

Bu ısıtma dört dürlüdür şol dört ḥılṭuḡ şaġışınca. (TM.23b 3)

Andan inciklerinden hacāmat eyleye birkaç kez. (HT.22a 6)

ḫuluncı açar tîz vaḫıtta (A.196b 5)

d. Şart Cümlesi Aykırılıkları

Türkçede yüklemi şart kipiyle çekimlenmiş cümlelerin yardımcı cümle olarak kullanıldığı ve çoğunlukla şartlı birleşik cümle olarak isimlendirilen cümlelerde şart cümlesi temel cümleden önce gelir. Bu durum Türkçenin bütün dönemleri için geçerlidir. Türkçede şartlı birleşik cümle adlı bir cümle türü olmadığı, şartlı birleşik cümlelerin aslında basit yapıya olduğu şeklindeki görüşler (Gülsevin, 1990), (Karahan, 1994) konumuzla doğrudan ilgili olmadığı için –isimlendirmesi ve tanımı nasıl yapılırsa yapılsın konumuz şart eki taşıyan cümle unsurunun cümle içerisindeki yeridir-tartışılmayacaktır. “Şartlı birleşik cümlede yardımcı cümle önce, asıl cümle sonra gelir ki tabî bu Türkçenin asıl unsurunun tâlî unsurdan sonra gelmesi prensibine de uygundur.” (Ergin, 1993:382)

Şartlı birleşik cümlede şart cümlesinin yeri Eski Türkçe döneminde de temel cümlelerin önüdür. Hem Orhun Abideleri’nde ve hem de özellikle çalışmamızla ilgili olması açısından önem arz eden Uygur tıp metinlerinde bu durum açık olarak görülmektedir: “*ol yergerü barsar türük bodun ölteçi sen.*” (Tekin, 2006:46, BK K6), “*ḫayu kişi kiçä ädgü körmäsär ḫara açkününğ ögsüz baġırınḫa içinjä pitpidini saçıp, otḫa kömüp, köbikin alıp, közgä sürtgöl; kiçä ädgü körür.*” (Gabain, 2003: 237), “*ḫaçan ki ol tesbîhe meşġül olsa ferîşeler daḫı tesbîhe meşġül olurlar.*” (Cemiloġlu 1994:122, 3b 3)

Taranan metinler içerisinde özellikle Edviye-i Müfrede’de görülen ve şart cümlesinin sona atılması şeklinde ortaya çıkan aykırılık yazarın üslubuyla ya da konuşma dilinin tesiriyle ilgili olmalıdır. Diğer eserlerde örneğinin çok az olması ve Eski Türkçe döneminden itibaren dilde bu türden aykırılıklara çok fazla tesadüf edilmemesi bu düşüncüyü destekler niteliktedir.

Saġlıġa sebebdür eger oranıla olurısa. (TM.25b 1)

dāus-şaleb renci kim saçı saḫalı döker ḫandan olsa (HT.8a dk)

çaḫır dikenî; şovuḫdur, ḫurudur, ma’deyi şafrādan arıdur ve fālic olana yaḫu etseler nāfi’dür, iki diremin şarābıla içürseler. (EM.14a 4)

Ve anuḡ toḫmı avratlaruḡ südin arturur, iki dirhem içseler. (EM.16a 7)

Ve yaramaz şularuḡ mażarratın giderür ve boġazı balġamdan arıdur bişürüp yeseler. (EM.21b 7)

Ve yüregi ḫavî eyles ve cānı rāḫat eder ve aḫlı arturur bir dāng andan yeseler. (EM.27b 1-2)

Yaraḳāna fāyide ider yaprağını sirkeyile bişürüp yeseler. (EM.28b 8)

Ve endāmuḡ başların oñuldur dürtsele. (EM.33b 6)

Ġidā ḳadun tuźluđı aşın vereler ḳabađıla yā kāsniyile cevāv vereler, eger sıtması olursa. (EM.52b 14-15)

e. Ki’li Cümleler

Metinlerin tamamında çok fazla kullanılan ve adeta tıp metinlerinin kalıplaşmış yapılarından olan ki(m)’li cümleler, üzerinde biraz daha fazla durulması gereken bir özellik arz eder.

‘Ki’ edatı ile kurulmuş cümleleri ki’li birleşik cümle olarak niteleyen Muharrem Ergin “*yabancı asıllı olan ve Türkçe için normal olmayan bu birleşik cümle Farsçadan geçmiş bulunan ki edatıyla ve onun Türkçesi olarak eskiden kullanılan kim edatıyla yapılan birleşik cümledir.*” (Ergin, 1993:383) şeklinde bir tanım yapmıştır.

Bu konuda farklı görüş benimseyen Saadet Çağatay, “*fiilden sonra gelen ki’ler eski erki’nin kalıntılarıdır ve bazı yerlerde sözcük tekidi veya vurgu kanunlarına uyarak yerlerini değiştirmişlerdir; veya umumiyetle Uygurlardan sonra yeni devrin etkisiyle bu ki’ler Farsça sanılarak cümlede değişikliğe uğramışlardır. Bunun yanında Farsça etkisi olabilecek iki isim unsurunu birbirine bağlayabilen bir ‘ki’ vardır diyelim. Çünkü eski metinlerimizde karşılığı yoktur.*” (Çağatay 1963) diyerek iki ismi birbirine bağlayan ki’lerin Farsçadan alınmış olabileceğini ancak fiilden sonra gelen ki’lerin Türkçe kökenli olduğunu ifade etmektedir.

“*Ki, bir cümleyi bir cümleye/cümle topluluğuna, bir cümle topluluğunu da bir başka cümleye/cümle topluluğuna bağlayarak bunlar arasında açıklama, sıralama, karşılaştırma, sebep, sonuç, amaç gibi anlamlar çerçevesinde ilişkiler kurar.*” (Karahana, 2004:86) şeklinde bir tanımlama yapan Karahana, “ki” ile kurulan cümlelerde ana cümlenin başta, yardımcı cümlenin sonda bulunduğunu, bunun da Türkçenin söz dizimi kurallarına aykırı olduğunu, bu sıralanışta Farsçanın etkisinin görüldüğünü ifade eder. Ayrıca ana cümlelerin sonda, yardımcı cümlelerin başta kullanıldığı yapıların da bulunduğunu, bu sıralanışın Türkçeye uygunluk gösterdiğini de vurgulayan Karahana bu tip cümle örneklerini de sıralar.

İster Türkçe kökenli olsun, isterse Farsçadan alınmış; ister isimleri bağlasın, isterse fiilleri netice itibariyle ‘ki’ edatının kullanıldığı tarihî metinlerde ve günümüz Türkiye Türkçesinde aykırı bir diziliş mevcuttur. Bu aykırılık incelediğimiz metinlerde diğer aykırılıklardan çok daha fazla ve belirgindir. Bunun sebebini dönemin diğer ürünlerinde de bolca bulunduğu şeklinde açıklamak mümkündür. Ancak gözden ırak tutulmaması gereken önemli bir noktayı da vurgulamakta yarar vardır. Tıp metinleri, konuları gereği içerisinde bol miktarda açıklama barındıran metinlerdir ve bu açıklamaların yapılabilmesi için en uygun yapı cümleler arasında açıklama, sıralama, karşılaştırma, sebep, sonuç, amaç gibi anlamlar çerçevesinde ilişkiler kuran ‘ki’ edatlı cümlelerdir. Taranan metinlerdeki bazı ‘ki’li cümle örnekleri şunlardır:

Bu bir ma’cündür kim yaramaz arzuları giderür (A.77a 17)

Ben belh şehrinde gördüm kim bir kişide ma'ide ağrısı vardı. (A.90a 5-6)
Cevārişdür kim ma'ideye kuvvet virür (A.96a 14)
Nütül şol otlara dirler kim anı kaynadalar ve başı anuñ buğına dutalar ve başa dökeler (A.241a 6-7-8)
Etlərün eyüsi oldur ki süñüke ulaşuk ola (EM.2b 11)
Ve dirler ki anuñ suyu 'akrebi öldürür. (EM.12b 6)
Bilmek gerek kim ol sovuqluk dimağa kankı endāmdan getirilür (HT.18a 4)
Çoğ olur kim boğaz ağrısı boynun urmağdan ya boyun üzre düşmekden olur. (HT.56b 1-2)
Ol bir oddur kim ebemgümebine beñzer (HT.63a 8-9)
Şol nesneleri bildürür kim ol nesnelər şayruluğdan haber virür. (TM.4a 8)
Ol dağı bir endāmdur kim iç yağına beñzer. (TM.13b 6)
İkinci ol re'is endāmlaruñ kim dedük dimāğdur. (TM.14b 1)
Şol tamarlara girür kim yürekden bitmişdür. (TM.20b 8)
Ammā bevlüñ duruluğı bilgil kim bevlüñ bulanuqlığı cüz'lerinden aña nesne karışmağdan olur. (TM.30a 6-7)
kuyu suyu yavuzdur şol sebebden kim ol iki şuya yer cüz'leri çok karışur. (TM.37a 1-2)
Bilmek gerek kim ishālden sonra hiç kasmağdan yegrek arıdıcı yoğdur. (TM.45a 13)
Ol aradan bir mizāc kopar kim her birisinüñ mizācından ayruksı ikinci mizāc deyü aña eydürler. (TM.49a 1-2)
Heş: bir otdur kim erkenek ovmağıla ve erkenek dutmağıla uvanur ve cüz'leri uşak olur un gibi. (TM.53b 3)
Ögidici: bir otdur kim şovudur can komağ kim hareketi ma'dene degüre. (TM.54b 4)
Çok olur kim burundan kuruca başcuğazlar çıkar (HT.39b 1-2)

f. Diğer Aykırılıklar:

Bu aykırılıkların geneli konuşma dilinin etkisiyle cümle içindeki öğelerden bir ya da birkaçının beklenen mantıksal sırasının değişmesidir. Konuşma dilinin etkisi dışında, vurgulu kelimenin yükleme yaklaştırılması ve özellikle zarfı vurgulamak için zarf tümlecinin başa alınması da bu tür aykırılıklara sebep olarak gösterilebilir.

Zahmetsüz cemi' ahlāt ve fuzūlı arıdur (A. 81a 11-12)

(Cemi' ahlāt ve fuzūlı zahmetsüz arıdur.)

Ve eger andan iki direm yılan soğana yedürseler ziyānın giderür. (EM9A, 10,11)

(Ve eger andan yılan soğana iki direm yedürseler ziyānın giderür.)

karın içinde olan kurtları kırar ve süddeyi açar ve balğamdan gevdeyi arıdur. (EM.18b 8)

(karın içinde olan kurtları kırar ve süddeyi açar ve gevdeyi balğamdan arıdur.)

İssidür kurudur anuñıla nesne pişer. (TM.5b 7)

(İssidür kurudur nesne anuñıla pişer.)

Geñezligile řan anda süzile. (TM.12a 4)

(řan anda geñezligile süzile.)

İki dirhem oğlan aşı anuğ üzerine eze. (HT.13a 7-8)

(Anuğ üzerine iki dirhem oğlan aşı eze.)

Bir dirhem ferfiyün aña řata. (HT.13a 8)

(Aña bir dirhem ferfiyün řata.)

Dört günden şonra azacuk oğlan aşı aña şatalar (HT.15a 11)

(Dört günden şonra aña azacuk oğlan aşı şatalar.)

Laşif řa'āmlar aşı iletmek gerek. (HT.17b 4-5)

(Aşı laşif řa'āmlar iletmek gerek.)

Her gice bir iki şabb andan yeye. (HT.57b 10)

(Her gice andan bir iki şabb yeye)

Her gün bu şasta ılıcaķ şu işe. (HT.66a 10)

(Bu şasta her gün ılıcaķ şu işe.)

SONUÇ

14.yy.dan itibaren tıp içerikli ilk Türkçe yazılı ürünlerin verilmeye başlanmasıyla Eski Anadolu Türkçesi bünyesinde daha çok Arap ve Fars kaynaklarından beslenen ve ismine tıp dili diyebileceğimiz bir özel dil şekillenmeye başlamıştır. Bu özel dil başlangıçta oldukça sade ve aldığı terimleri Türkçeleştiren en azından yapı itibariyle Türkçeleştirmeye çalışan bir karakter arz etmektedir.

15.yy.dan itibaren Eski Anadolu Türkçesinden Klasik Osmanlı Türkçesine geçiş döneminin temel özelliklerinden olan edebî yeniliklerin de etkisiyle tıp dilinde Türkçenin yapısına aykırı teknik terimlerin sayısı artmıştır. Türk tıp dili, kaynak olarak kullandığı eserlerin dili olan Arapça ve Farsçanın yapı özelliklerinden tam anlamıyla kurtulamayarak bünyesine Türkçenin yapısına aykırı kelime grupları almaya başlamıştır.

Taranan eserlerde görülen kelime gruplarındaki unsurların ve cümle öğelerinin yer değiştirmesi konuşma dilinin düzensizliği ve aceleciliğinin yazı diline yansımadır. Bu türden yer değiştirmelerin tıp ürünlerinde oldukça fazla oluşu tıp eserlerinin edebi kaygı taşımadığının, aksine bu eserlerde sadelik ve anlaşılrlık endişesinin ön planda olduğunun göstergesidir.

Eserlerdeki aykırılıkların bir kısmı dilin bireysel kullanımından kaynaklanan, konu ve dönem itibariyle diğer eserlerde de görülebilen aykırılıklardır, ancak özellikle sıfat tamlamalarında sayıların

isimlerden sonraya atılması ve ki'li cümlelerin sıklığı dönemin tıp diline özgü aykırılıklar olarak değerlendirilebilir.

Sadece tıp içerikli eserlerde görülmemekle beraber Türkçenin yapısına aykırı Arapça ve Farsça tamlama yapıları, özel dillerin beslendiği dillerden teknik terimler alma geleneğinin o dönemin Türk tıp diline yansması olarak değerlendirilebilir.

KISALTMALAR

- A.** Terceme-i Akribâdîn, Sabuncuoğlu Şerefeddîn, Süleymaniye Küt., Fatih Kitaplığı 3536.
BK. Bilge Kağan Kitabesi.
dk. Derkenar.
EM. Edviye-i Müfrede (Canpolat, Önler 2007).
GB. Gâyetü'l-Beyân fî Tedbiri Bedeni'l-İnsan (Elbir 2000).
HT. Kitâb-ı Hülâsâ der İlm-i Tıbb, Hekim Bereket, Koyunoğlu Kütüphanesi, 2/2004.
KM. Kitâbü'l-Müntehâb (Özçelik 2001).
M. Mücerrebname (Süveren Uzel 1988).
MŞ. Müntehâb-ı Şifâ I (Önler 1990).
TM. Tuhfe-i Mübârizî (Erdağı 2000).
Y. Yâdigâr-ı İbni Şerif (Küçükler 1994).

BİBLİYOGRAFYA

- (**Aksan 2007**), Aksan Doğan, *Her Yönüyle Dil - Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK yay. Ankara 2007.
(**Banguoğlu 1995**), Banguoğlu Tahsin, *Türkçenin Grameri*, TDK yay. Ankara 1995.
(**Canpolat, Önler 2007**), Canpolat Mustafa - Önler Zafer, *Edviye-i Müfrede, Metin-Sözlük*, TDK, Ankara, 2006.
(**Cemiloğlu 1994**), Cemiloğlu İsmet, *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*, TDK yay. Ankara 1994.
(**Çağatay 1963**), Çağatay Saadet, *Türkçede ki < erki*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1963, s.245 – 250.
(**Elbir 2000**), Elbir Zekiye Gül, *Gâyetü'l Beyân fî Tedbiri Bedeni'l-İnsan*, Salih bin Nasrullah (Giriş - İnceleme - Metin - Dizin), Elazığ 2000, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi)
(**Erdağı 2000**), Erdağı Binnur, *Tuhfe-i Mübârizî – Hekim Bereket (İnceleme - Metin - Sözlük)*, Ankara 2000, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi)
(**Ergin 1993**), Ergin Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak yay. İstanbul 1993.
(**Ergin 1997**), Ergin Muharrem, *Dede Korkut Kitabı II (İndeks - Gramer)*, TDK yay. Ankara 1997.
(**Gabain 2003**), Gabain A. Von, *Eski Türkçenin Grameri* (Çeviren: Mehmet Akalın), TDK yay. Ankara 2003.
(**Gülsevin 1990**), Gülsevin Gürer, *Türkçede -SA Şart Gerundiumu Üzerine*, Türk Dili, Sayı 467, s. 276 – 279, Kasım 1990.
(**Karahan 1994**), Karahan Leyla, *-sa –se Eki Hakkında*, Türk Dili, Sayı 516, s. 471-474, Aralık 1994.
(**Karahan 2004**), Karahan Leyla, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ yay. Ankara 2004.

- (**Küçükler 1994**), Küçükler Paki, *Yâdigâr-ı İbni Şerif (İnceleme - Metin - Dizin)*, Elazığ 1994 (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi)
- (**Önler 1990**), *Müntehâb-ı Şifâ I (Giriş - Metin)*, Hacı Paşa Önler Zafer, TDK yay. Ankara 1990.
- (**Önler 1998**), Önler Zafer, “*XIV-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Dili ve Söz Varlığı*”, Kebikeç, Yıl: 3, S.6. s. 157-168, 1998.
- (**Özçelik 2001**), Özçelik Sadettin, *Kitâbü'l Mühimmât*, AKM yay. Ankara 2001.
- (**Öztürk 2001**), Öztürk Mürsel, Farsça Dilbilgisi, Murat Kitabevi yay. Ankara 2001.
- (**Süveren, Uzel 1988**), Süveren Kenan - Uzel İlter, *İlk Türkçe Tıp Yazmalarına Genel Bir Bakış*, Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi, s.126-142, İstanbul 1988.
- (**Şehsuvaroğlu 1984**), Şehsuvaroğlu Bedi, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984.
- (**Tekin 2006**), Tekin Talat, *Orhon Yazıtları*, TDK yay. Ankara 2006.
- (**Uzel 2004**), Uzel İlter, *Amasyalı Hekim ve Cerrah Sabuncuoğlu Şerefeddin*, Amasya Valiliği Kültür yay. Ankara 2004.
- (**Üçok 2004**), Üçok Necip, *Genel Dilbilim (Lengüistik)*, Multilingual yay. İstanbul 2004.